

| John Gilmour & Jill Stephenson (red.): *Hitler's Scandinavian Legacy*. Bloomsbury, New York 2013, 240 s., 120 USD.

De nordiske lande Danmark, Norge, Sverige og Finland havde vidt forskellige vilkår under 2. Verdenskrig: Danmark gav efter for de tyske krav den 9. april 1940 og opnåede til gengæld en udstrakt grad af suverænitet. De danske forfatningsmæssige organer kunne i vid udstrækning fortsætte deres virke, og formelt set var Danmark og Tyskland aldrig i krig med hinanden. Norge, derimod, valgte af flere årsager krigen. Da det militære slag om Norge var tabt, flygtede konge og regering til London og etablerede en norsk eksilregering. Norge blev et tysk Rigskommissariat, kom altså under direkte tysk styre, og modsat i Danmark indsattes et lokalt, nazistisk lyd styre under Vidkun Quisling, som var leder af partiet Nasjonal Samling. Modsat Danmark og Norge formåede Sverige at opretholde sin neutralitet under hele krigen, medens Finland som det eneste nordiske land blev forbundsfælle og våbenbroder med det nazistiske Tyskland. Især på grund af sin geografiske placering blev Finland inddraget i ikke mindre end tre krige med store tab af menneskeliv til følge: Vinterkrigen mod Sovjetunionen i 1939-1940, den såkaldte „Fortsættelseskrig“ mod Sovjetunionen fra 1941 til 1944 og endelig fra september 1944, hvor man vendte våbene mod de tidligere tyske allierede.

Hvordan disse vidt forskellige forhold og erfaringer under krig og besættelse har præget selvforståelsen og den nationale identitet i de fire lande helt op til vore dage – og hvordan disse er blevet instrumentaliseret politisk over tid – er emnet for denne antologi. Den britiske militærhistoriker Richard Overy, som især har beskæftiget sig med luftkrigsførelsen under 2. Verdenskrig, sætter indledningsvis den store magtpolitiske og militære scene med bidraget „Scandinavia in the Second World War“. Overy beskriver, hvordan de skandinaviske landes tilbagetrukne position i mellemkrigstiden ændrede sig fra slutningen af 1939 med Vinterkrigen og det tyske felttog i Norge, som bragte Skandinavien i de krigsmæssige begivenheders centrum, indtil Tyskland iværksatte offensiven mod Holland, Belgien og Frankrig i maj 1940. Herefter var Skandinavien kun marginalt inddraget i det store militære opgør. Stormagternes politik og ageren i relation til Skandinavien var (selvfølgelig) udtryk for deres strategiske interesser. Overys bidrag er (som militærhistorie ofte er det) empirisk og lidenskabsløst. Enkelte af de faktuelle oplysninger er ikke helt nøjagtige. Der var således ikke 34.000 personer, der blev „straffet“ (i hvert fald i juridisk forstand) under det danske retsopgør, men nok midlertidigt interneret.

Kun ca. 13.000 blev domfældt. Danske tal adskiller sig i øvrigt ikke så meget fra de norske.

Otte bidrag folder antologiens emne ud fordelt ligeligt på historie og receptionshistorie. I sit bidrag om Danmark hæfter Niels Wium Olesen sig med rette ved den danske stats konstante bestræbelse på at opretholde så megen suverænitet på danske hænder som muligt med henblik på at skåne land og befolkning for krigen. At vælge det mindste onde blev et grundvilkår, som ofte medførte alvorlige dilemmaer, for just ved at indgå pagter med Djævelen for at opretholde så megen dansk suverænitet som muligt kompromitteredes selv samme suverænitet og borgernes grundlovssikrede rettigheder. Wium Olesen opregner et katalog over uomtvistelige resultater for samarbejdspolitikken (som han på engelsk døber „cohabitation“, hvilket giver noget anderledes og positive associationer end det ofte anvendte „collaboration“): få ødelæggelser og høj levestandard, inddæmningen, ja nærmest pacificeringen af det danske naziparti, fraværet af racepolitik og de danske jøders i europæisk sammenhæng milde skæbne. Kataloget kunne efter anmelderens opfattelse udvides med det forhold, at den dansk-tyske grænse var den eneste tyske Versaillesgrænse, som aldrig blev revideret af Hitler, samt at de særegne besættelsespolitiske forhold i Danmark også fik afgørende betydning for danske statsborgere i fjerne tyske kz-lejre. Men prisen var bl.a., som Wium Olesen viser, at den danske regering i sommeren 1940 var nærmest aktivistisk indstillet på at tilpasse sig Nazityskland. At regeringen i juni 1941 gennemførte en internering af en række danske kommunister – på tysk foranledning, men ikke desto mindre grundlovstridigt. At den socialdemokratiske statsminister Buhl i september 1942 offentligt fordømte modstandsbevægelsens sabotage og opfordrede sine danske medborgere til at videregive deres evt. viden om disse sabotører (som handlede mod fædrelandets interesser) til de danske myndigheder. Og at regeringen af al magt forsøgte, forgæves viste det sig, at bekæmpe uroen i en række danske byer i august 1943. Toneangivende i urolighederne var kommunisterne, og sammen med systemstormere og nationalkonservative på den anden politiske yderfløj udgjorde de stort set hele den tidlige danske modstandsbevægelse. Et hovedmål for disse grupperinger var at vælte samarbejdspolitikken. Som Wium Olesen viser, lykkedes det for de gamle samarbejdende partier at inddæmme modstandsbevægelsen mod slutningen af krigen med befrielsesregeringen som et manifest udtryk herfor. Ved folketingsvalget i oktober 1945 vekslede kommunisterne deres indsats i modstandskampen og Stalins militære sejr til stor fremgang, men ved de efterfølgende valg i 1947 og 1950 var DKP's styrke tilbage i sit tidligere leje, og dette giver dermed belæg for

Wium Olesens opfattelse af, at Danmark i helt særlig grad var præget af politisk kontinuitet fra mellemkrigstid, over besættelsestid til efterkrigstid.

Måden, hvorpå den danske stat indrettede sig med besættelsesmagten, har lige siden givet anledning til diskussioner. Claus Bundgård Christensen giver i sit bidrag en karakteristik af fortællingerne om Danmark under besættelsen, baggrunden for dem, hvordan de er blevet instrumentaliseret politisk (senest og mest omdiskuteret af Fogh Rasmussen i forbindelse med Irak-krigen), og hvordan 2. Verdenskrig og besættelsestiden stadig er et etisk og moralsk referencepunkt i forhold til nutidige politiske og etiske diskussioner. Karakteristikken, som baserer sig meget på Bryld og Warrings grundlæggende arbejder, kunne måske godt udfordre dem lidt mere. Var f.eks. den herskende konsensusopfattelse af besættelsestidens Danmark (som Bryld og Warring hævder) en ren efterkrigskonstruktion, som skulle skjule de indre spændinger mellem primært statsmagt og modstandsbesættelse? Var der ikke en grundlæggende konsensus i det danske samfund, som udelukkede nazister og deciderede kollaboratører? Det var i hvert fald det britiske udenrigsministeriums analyse i sommeren 1943, hvor man så en bred „national front“ i Danmark bestående af dels (hovedparten af) det politiske system, dels de gryende aktivistiske modstandskredse. Og var den danske akademiske „konflikt“-diskurs, som fra 1970'erne løb med stafetten, i et eller andet omfang fødselshjælper for den nye folkelige grundfortælling, som de seneste 15-20 år efter denne anmelders opfattelse på det nærmeste har udkonkurreret den „hegemoniske“ konsensusopfattelse af, at danskerne stod skulder ved skulder under besættelsen, og erstattet denne med en ligeså misvisende grundfortælling om, at danskerne, med samarbejdspolitikere i spidsen, frivilligt og kujonagtigt samarbejdede med Nazityskland, når der ses bort fra en forholdsvis begrænset modstandsbevægelse? Men det er korrekt, når Bundgård Christensen konstaterer, at den nye videnskabelige diskurs i 70'erne ikke umiddelbart udfordrede den herskende patriotiske diskurs, en diskurs, som (fremgår det af de øvrige bidrag) ikke var særegen for Danmark, men helt generel for de skandinaviske lande – ligesom den akademiske udfordring i 70'erne var det.

I betragtning af de besættelsespolitiske forhold i Norge forekom den patriotiske diskurs med en klar distinktion mellem modstand og kollaboration måske mere velbegrunderet end i Danmark. Kampen mod tvangsnazificeringen af det norske civilsamfund og den egentlige væbnede modstand kunne i den norske kollektive erindring, sådan som Ole Kristian Grimnes viser det, forenes i „Hjemmefronten“, som stort set alle nordmænd (bortset fra nazisterne og kollaboratørerne)

enten var medlemmer af eller sympatiserede med. Det forekommer i det hele taget anmelderen, at der er store lighedspunkter mellem den norske „Hjemmefront“ og det, briterne i sommeren diagnosticerede som en bred national front i Danmark (altså overensstemmende med den traditionelle danske grundfortælling). Forskellen var blot, at den ideologiske og nationalt betonedede modstand, som kunne udfolde sig legitimt i Danmark pga. af de specielle besættelsespolitiske forhold her, var at betragte som illegal modstand i Norge.

Men også i den norske forskning begyndte man at stille kritiske spørgsmål til de gængse forestillinger og positioner. Og i en vis forstand skete det i alliance med de eneste, som hele tiden havde udfordret den norske, patriotiske grundfortælling, nemlig de dømte og stigmatiserede fra det norske retsopgør efter krigen. De har gjort krav på, og gør det stadig, at blive betragtet som ofre for et uretfærdigt retsopgør. Ifølge Grimnes har denne fordring medvirket til et mere nuanceret syn på besættelsestidens Norge, en nyfortolkning af den norske kollaboration, det norske politis rolle og behandlingen af de norske jøder og kommunister. I det hele taget en mere nuanceret diskurs, som også de seneste år har været stærkt påvirket af den universelle menneskerettigheds-diskurs, der med Holocaust som omdrejningspunkt er slået igennem internationalt, således også i Skandinavien. Denne diskurs har medvirket til, at historien ofte anskues ud fra et nutidig moralsk-etisk udsigtspunkt.

Som Tom Kristiansen påpeger, så var de norske erfaringer fra 2. Verdenskrig afgørende for, at der aldrig var tvivl om, at Norge forlod neutralitetspolitikken og søgte ind i NATO. Lige så logisk var det, at Sverige efter 2. Verdenskrig holdt fast ved neutraliteten. Ved at føre en neutralitetspolitik, der dels blev justeret efter de krigsmæssige begivenheder, dels var baseret på betydelig større militær styrke end den norske og danske, havde den svenske regering, som Kent Zetterberg fastslår, bragt landet frelst gennem krigen. Og det endda uden umiddelbare ridser i lakken. Den svenske selvopfattelse i efterkrigstiden, der af Johan Östling karakteriseres som en „småstats realpolitik-narrativ“, var ifølge ham ikke mindre hegemonisk end de øvrige nordiske landes tilsvarende patriotiske grundfortællinger. I egen opfattelse havde Sverige været i stand til ikke blot at skåne sin egen befolkning for krigens rædsler, man havde også formået at hjælpe sine nordiske naboer humanitært og i det hele taget virket for fred i Europa. Også i Sverige blev den patriotiske grundfortælling underkastet en videnskabelig undersøgelse i 70'erne, men resultatet af denne var ifølge Östling snæver, teknisk og dominerede af småstats-realisme med det resultat, at Sveriges politik under krigen ikke blev udforsket i dyb-

den. Dette blev der først rettet op på med 90'ernes internationale paradigmeskifte i retning af en ikke-nationalpatriotisk diskurs med Holocaust som omdrejningspunkt. Denne medførte ifølge Östling, at småstats realpolitik-diskursen veg blandt forskerne. Östling peger også på, at dette kursskifte lå i forlængelse af et svensk ønske om at demonstrere over for EU, at landet ikke havde lig i lasten i forhold til Holocaust, en iagttagelse, som forekommer at være noget af en tilståelsessag.

Det internationale paradigmeskifte i 90'erne var også stærkt medvirkende til, at Finland på grund af sit våbenbroderskab med Nazityskland nu blev associeret med den brutale nazistiske folkedråbskrig mod Sovjetunionen – på trods af naive protester, som Oula Silvennoinen anfører. Han mener også at kunne påvise en underliggende aspiration i den daværende finske politik om et „Storfinland“ med forberedelser til etnisk udrensning og gør i det hele taget ubønhørligt op med hidtidige forestillinger om, at der under Fortsættelseskrigen var stort set vandtætte skotter mellem Finland og den nazistiske ideologi. Den patriotiske grundfortælling om, at landet var et stykke drivtømmer i en totalitær verden mellem Nazityskland og det kommunistiske Sovjetunionen uden egen indflydelse på kursen, har ifølge Juhana Aunesluoma været den fremherskende i efterkrigens Finland, både folkeligt og akademisk. Han fremhæver i sit bidrag, at denne diskurs i høj grad blev konstitueret med de retssager mod Finlands militære og politiske ledelse, som blev iværksat efter krigen på Sovjetunionens foranledning. Retssagerne var direkte kontraproduktive, såfremt formålet med dem var at dæmonisere den finske ledelse, for i stedet kom de til at udgøre en platform for ledelsens legitimering af dens politik, kom endda til at heroisere ledelsen. Det officielle Finland byggede direkte på retssagerne, når det skulle etablere en forklaring på den finske balanceakt, som afhang af, at der blev sat lighedstegn mellem de to store diktaturer. Den navnkundige præsident Kekkonen instrumentaliserede denne grundfortælling i 70'erne for at retfærdiggøre sin egen „aktive“ neutralitetspolitik over for Sovjetunionen (som internationalt fik navnet „Finlandisering“) – en realpolitisk kurs, som han mente hans forgængere havde forsømt at følge med det resultat, at Finland var blevet kastet ud i den katastrofale Vinterkrig i 1939-1940 med alt, hvad deraf fulgte. Også Aunesluoma ser en direkte sammenhæng mellem det internationale paradigmeskifte i 90'erne og den nylige udfordring af den traditionelle finske udlægning af våbenbroderskabet med Tyskland som forståelig og legitim ud fra nationale interesser.

Sammenfattende giver antologien god forstand på de skandinaviske landes forhold under 2. Verdenskrig og ikke mindst, hvordan disse forhold har påvirket landenes selvforståelse og kompas helt op til vore

dage. Forholdene i de skandinaviske lande var, som det blev fastslået indledningsvist, ganske forskelligartede, ikke desto mindre udviser receptions/virkningshistorien mange fælles træk.

De to redaktører har formentlig æren for, at gentagelser holder sig inden for en acceptabel margin, samt at den prisbelønnede krigskorrespondent Alan Little får de afsluttende konkluderende bemærkninger med forstandige perspektiveringer til ikke mindst de seneste årtiers dramatiske tildragelser på Balkan.

Henrik Skov Kristensen

| Lulu Anne Hansen & Martin Rheinheimer (red.): *Bunkers. Atlantvoldens perspektiver i Danmark*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2014, 350 s., 375 kr.

Danske besættelsestidshistorikere har i altovervejende grad anskuet det besatte Danmark som et politisk laboratorium, hvor øvelsen er gået ud på udrede, analysere og problematisere, hvordan det danske politiske system reagerede på den ekstreme udfordring, som krig og besættelse stillede landet overfor. Hvordan det gigantiske militære opgør mellem Nazityskland og De Allierede materialiserede sig i det besatte Danmark, har ligget helt uden for det herskende faghistoriske paradigme. Det blev betragtet som en sag for pensionerede majorer og krigsgale lægfolk. Dem overlod danske faghistorikere (og arkæologer) bogstavelig talt slagmarken til – og det hellere end gerne. Når en faghistoriker helt undtagelsesvist gav sig i kast med et militært emne, blev han (og der *var* stort set tale om hankønsvæsner) af danske fagfæller nærmest betragtet som suspekt. Dette har af flere årsager ændret sig de allerseneste år, og denne antologi er et godt eksempel herpå.

De ovenstående betragtninger står helt for anmelderens egen regning og indgår ikke i Lulu Anne Hansens og Mette Bjerrum Jensens diskursanalyse af bunker-fænomenet i antologiens afsluttende bidrag „Spræng dem eller bevar dem. Bunkers fra betonklodser til kulturarv og attraktioner“. Med særligt fokus på perioden fra slutningen af 1980'erne, da de tidligere så uglesete tyske bunkers langs den jyske vestkyst i stigende grad blev anerkendt som bevaringsværdige, og frem til i dag ser de to forfattere på, hvordan det sprog, som har været anvendt om bunkerne i pressen, har ændret sig, således at de nu i højere grad anskues som en del af den danske kulturarv end som tyske efterladenskaber, der skæmmer naturen. Her peger de, med rette, på den afgørende betydning det fik, at Miljøministeriet fra slut-firserne lod udarbejde en registrant over forsvarsanlæg i Danmark. Gennem dette